

Σίμων Βεκρής

Μεταπτυχιακός φοιτητής Ιστορίας, ΕΚΠΑ

Κυριακή Παπαθανασοπούλου

Υποψήφια Διδάκτωρ Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Βαγγέλης Φιλίππου

Απόφοιτος Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ο οικισμός της Ραφήνας: Συλλογικότητες και τοπική ταυτότητα*

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΕΙΜΕΝΟ αναφέρεται στις διαδικασίες δημιουργίας του οικισμού της Ραφήνας από την εγκατάσταση των προσφύγων μέχρι και την αναγνώρισή της σε ανεξάρτητη Κοινότητα. Μέσα από τις προφορικές συνεντεύξεις του ερευνητικού προγράμματος, τις αρχειακές πηγές, κυρίως από το Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας που φυλάσσονται τα πιστοποιητικά προσφυγικής ιδιότητας από την αποζημίωση των προσφύγων, σε συνδυασμό με δευτερογενείς πηγές από τοπικές μελέτες αναδεικνύεται η μικρασιατική – τριγλιανή μνήμη της Ραφήνας και οι διακριτές ταυτότητες που συνυπάρχουν μέχρι σήμερα.

Το 1912 η Κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων και του εκσυγχρονισμού του κράτους προέβη σε αλλαγές στην τοπική αυτοδιοίκηση για την οποία ίσχυε ακόμα το θεσμικό πλαίσιο της Οθωνικής περιόδου. Σύμφωνα με τη νέα νομοθεσία καταργήθηκαν οι μεγάλοι Δήμοι και ιδρύθηκαν μικρότερες κοινότητες¹, με στόχο την εξυγίανση και την καλύτερη λειτουργία της αυτοδιοίκησης. Ο παλιός Δήμος Κρωπίας όπου ανήκε η Ραφήνα διασπάστηκε στις κοινότητες: Κρωπίου, Παιανίας, Μαρκόπουλου, Χαρβατίου και Σπάτων. Η Ραφήνα διοικητικά ανήκε στον Δήμο Σπάτων γιατί δεν κάλυπτε τις βασικές προϋποθέσεις που προέβλεπε το νομοθετικό πλαίσιο ώστε να αποσπαστεί. Η Ραφήνα αναγνωρίζεται ως ανεξάρτητη Κοινότητα μετά την εγκατάσταση των προσφύγων στην περιοχή το 1928².

* [Σ-09: 06-10-2018 17:40 / Ε-56]

1. ΝΔΖ4057/14-2-1912, «Περί συστάσεως Δήμων και Κοινοτήτων», ΦΕΚ 58/14-2-1912.

2. ΝΔ/9-5-1928 «Περί αναγνώρισεως κοινότητος Ραφήνας νομού Αττικοβοιωτίας», ΦΕΚ 86/24-5-1928.

Με τη Μικρασιατική Καταστροφή και την ανταλλαγή των πληθυσμών σύμφωνα με τη συνθήκη της Λωζάννης (1923) κατέφτασαν στη Ραφήνα πολλοί πρόσφυγες κυρίως από την περιοχή της Τρίγλιας, ενώ αρκετοί εγκαταστάθηκαν και στη Χαλκιδική³. Σημαντικό ρόλο για τη μεταφορά των Τριγλιανών διαδραμάτισε ο συντοπίτης τους εφοπλιστής Φίλιππος Καβουνίδης, ο οποίος διέθεσε τα καράβια του γι' αυτόν τον σκοπό. Η εγκατάσταση των προσφύγων έγινε κυρίως σε παραλιακές περιοχές, οι οποίες σύμφωνα με το μνημονικό αφήγημα τους θύμιζαν αρκετά το λιμάνι της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Μέχρι πριν την έλευση των προσφύγων, η Ραφήνα ήταν τσιφλικί της οικογένειας Σκουζέ που ήταν μεγαλογαιοκτήμονες. Ουσιαστικά δεν υπήρχαν μόνιμοι κάτοικοι στην περιοχή εκτός από περίπου εκατό οικογένειες κολίγων. Με νόμο που θέσπισε η κυβέρνηση Πλαστήρα και με τις ενέργειες των Τριγλιανών επιχειρηματιών της οικογένειας Σταυρίδη⁴, οι οποίοι είχαν επαφές με τον Βενιζέλο, απαλλοτριώθηκε μέρος του τσιφλικιού το οποίο δόθηκε στους πρόσφυγες για να εγκατασταθούν⁵. Παράλληλα, βάσει του ίδιου νόμου, καταργήθηκε εν μέρει το παλαιό καθεστώς των τσιφλικιών και από τις υπάρχουσες οικογένειες κολίγων παρέμειναν λίγες.

Οι Τριγλιανοί μετά τον ξεριζωμό τους παρέμειναν περίπου για ένα χρόνο στις αποθήκες του Μαλικούτη στον Πειραιά. Στις 29 Αυγούστου 1923, οι Τριγλιανοί έφτασαν στη Ραφήνα και προσωρινά στεγάστηκαν σε αποθήκες του Σκουζέ και σε αντίσκηνα των φορέων της περίθαλψης προσφύγων⁶. Αρχικά κατασκευάστηκαν κάποιες παράγκες αλλά σύντομα καταστράφηκαν από πυρκαγιές. Το πρώτο διάστημα οι πρόσφυγες πέρα του στεγαστικού ζητήματος αντιμετώπιζαν σοβαρό πρόβλημα με τη δημόσια υγεία λόγω των τραγικών συνθηκών διαβίωσης και της ελονοσίας που θέριζε τους κατοίκους. Η έλλειψη αποστραγγιστικών έργων για την κάλυψη του έλους της περιοχής σε συνδυασμό με την ανεπαρκή υγειονομική περίθαλψη επιδεί-

3. Δημήτρης Μακρής, *Η κατοίκηση της Ραφήνας και του Πικερμίου ανά τις χιλιετίες*, Κορωπί, 2017, σ. 31. Για την εγκατάσταση των προσφύγων από την Τρίγλια στην Ελλάδα. Βλ. Μεταπτυχιακή εργασία Δημήτρης Νικολάου, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης. Η περίπτωση της Τρίγλιας*, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2019.

4. Σύμφωνα με την προφορική συνέντευξη του Βασίλη Πιστικίδη (20-7-2018). Οι αδελφοί Σταυρίδη με καταγωγή από την Τρίγλια είχαν εγκατασταθεί στην Αθήνα και είχαν δημιουργήσει ασφαλιστική εταιρεία. Ήταν αρκετά πλούσιοι με πρόσβαση στους πολιτικούς κύκλους των Φίλελευθέρων, γνώριζαν την περιοχή της Αττικής και μεσολάβησαν για την απαλλοτρίωση του κτήματος Σκουζέ.

5. Άννα Μιχαλοπούλου, «Ραφήνα και Τρίγλια. Χτίζοντας ένα γεφύρι από το Αιγαίο στην Προποτιίδα», *Θ' Επιστημονική Συνάντηση Νοτιοανατολικής Αττικής, Λαύριο 13-16 Απριλίου 2000*, Καλύβια Θεορικού Αττικής 2008, σ. 253.

6. Εριέπτα Βουλγαριδίδη (επιμ.), *Τα πλοία και οι άνθρωποι – Ιστορία, Αναμνήσεις, Χρονικά*, Οργανισμός Λιμένος Ραφήνας, 2015, σ. 37-38. Η πληροφορία επιβεβαιώθηκε και από τη συνέντευξη του Α. Παλπατζή στις 22-6-2018.

ωνε την κατάσταση με αποτέλεσμα η ελονοσία να βρίσκεται σε διαρκή έξαρση για 5-6 χρόνια. «Η ελονοσία της Ραφήνας ήταν καθημερινό σλόγκαν στα νοσοκομεία της Αθήνας»⁷. Επίσης πολλοί προσβλήθηκαν από φυματίωση, που ήταν μια ασθένεια μάλιστα της εποχής.

Στη Ραφήνα η αποκατάσταση ήταν κυρίως αγροτική με την παροχή αγροτικού κλήρου που συμπεριλάμβανε και την αγροτική κατοικία⁸. Με την αγροτική αποκατάσταση οι πρόσφυγες εκτός από το οίκημα αποκτούσαν και εκτάσεις για αγροτική εκμετάλλευση. Οι τίτλοι ιδιοκτησίας ήταν κατοχής μέχρι να αποπληρωθούν από τους πρόσφυγες και να γίνουν τίτλοι ιδιοκτησίας. Η πρώτη φάση της ανέγερσης του προσφυγικού συνοικισμού πραγματοποιήθηκε στο διάστημα 1924-1927 από την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ), με τη συμμετοχή του Αγγλικού οίκου Χάμπρο κατόπιν ανάθεσης του Ελληνικού Κράτους⁹. Εκείνοι έχτισαν στον λόφο δυτικά από το λιμάνι, τον συνοικισμό σε οικόπεδα 500 τ.μ. Την κατασκευή του συνοικισμού είχε αναλάβει ο Πόντιος αρχιτέκτονας Μιχαηλίδης. Ως οικοδομικά υλικά χρησιμοποιούσαν θαλασσινό αμμοχάλικο, τσιμέντο και ελάχιστο σίδηρο. Στο χίσιμο του συνοικισμού εργάστηκαν όλοι οι Τριγλιανοί πρόσφυγες. Πριν την ολοκλήρωση του συνοικισμού είχε ξεκινήσει η κλήρωση για την αγορά των έτοιμων σπιτιών χωρίς κάποιο ιδιαίτερο πλαίσιο. Σύμφωνα με την τοπική βιβλιογραφία προτεραιότητα είχαν οι Τριγλιανοί. Ωστόσο αρκετά σπίτια έμειναν άδεια λόγω της μη εγκατάστασης όλων των Τριγλιανών στη Ραφήνα. Σε αυτά εγκαταστάθηκαν άλλοι πρόσφυγες, όπως ήταν οι Καραμανλήδες και οι Βουρλιώτες. Όσα πάλι δεν είχαν καταφέρει να πουληθούν τα αγόρασαν πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί προσωρινά στο κέντρο¹⁰. Το 1927-1928 ο Σκουζές αποφάσισε να πουλήσει τα 6000 στρέμματα του κτήματος που είχαν απομείνει μετά την απαλλοτρίωση. Αρχικά πρότεινε την αγορά στους πρόσφυγες με ένα υψηλό αντίτιμο, όμως αυτό προκάλεσε πολλές αντιδράσεις και διαβουλεύσεις ως προς το ποιος θα κάνει την αγορά και πώς θα διανεμηθεί η γη. Ακούστηκαν πολλές προτάσεις αλλά τελικά δεν βρέθηκε λύση και η αγορά έγινε από ιδιώτες¹¹.

7. Θανάσης Πισικίδης, *Ριζώματα βιώματα παθήματα αληθινές ιστορίες Ραφήνα*, Ραφήνα, 1985, σ. 79.

8. Νίκος Ανδριώτης, «Αστική Αποκατάσταση», στο Αν. Καραπάνου (επιμ.), *Η Αττική γη υποδέχεται τους πρόσφυγες του '22*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2006, σ. 141.

9. Πρόδρομος (Μάκης) Λαδόπουλος, *Τριγλιανοί Διάλογοι*, Ραφήνα, 2012, σ. 9 και Εριέπτα Βουλγαρίδη (επιμ.), *Τα πλοία και οι άνθρωποι...* ό.π., σ. 39.

10. Ο Θανάσης Πισικίδης κάνει λόγο για τριάντα (30) περίπου σπίτια, τα οποία αγόρασαν ευκατάστατοι Κωνσταντινουπολίτες, Σμυρνιοί και Πόντιοι. Βλ. Θανάσης Πισικίδης, *Ριζώματα βιώματα*, ό.π., σ. 65-68.

11. Στο ίδιο, σ. 74-76.

Τα βασικά επαγγέλματα των προσφύγων ήταν οι αγροτικές εργασίες, τα ψάρια καθώς υπήρχαν και κάποιοι μικρο-επαγγελματίες που είχαν μικρά μαγαζιά, «το μικρό μπακάλικο, το καφενείο, το τσαγκαράδικο κ.λπ.»¹².

Τη δεκαετία του 1930 η Ραφήνα γνώρισε σημαντική ανάπτυξη. Μετά την αναγνώρισή της σε αυτόνομη Κοινότητα πρώτος πρόεδρος εκλέχτηκε ο Τριγλιανός επιχειρηματίας Δημοσθένης Καλεμκερής. Ξεκίνησαν τα δημόσια έργα και η αναμόρφωση της περιοχής, υλοποιήθηκαν οι πρώτες ασφαλτοστρώσεις και διανεμήθηκαν τα οικοπέδα που έγιναν καταστήματα στη σημερινή πλατεία. Επίσης βελτιώθηκε η ύδρευση με την πρώτη γεώτρηση, μπήκαν κοινόχρηστες βρύσες και, τέλος, το 1933-1934 ιδρύθηκε η ιδιωτική ηλεκτρική εταιρεία Ραφήνας των αδελφών Χρυσόγελου¹³. Το 1932 ιδρύθηκε και η ποδοσφαιρική ομάδα «Τρίγλια Ραφήνας». Παράλληλα, αναπτύχθηκε η ανοικοδόμηση που συνδυάστηκε με τα πρώτα φαινόμενα παραθερισμού από κατοίκους κυρίως της Αθήνας. Μετά το 1935 και μέχρι το 1940 η κίνηση αυτή αυξήθηκε καθώς αρκετοί έχτισαν σπίτια ενώ εμφανίστηκαν και οι πρώτες βίλες. Ακόμα όσοι δεν έχτιζαν, συνήθως νοίκιαζαν σπίτια κι αυτό αποτελούσε ένα καλό εισόδημα για τους κατοίκους της Ραφήνας. Με το χίσιμο τεσσάρων μικρών ξενοδοχείων, τη δημιουργία καταστημάτων και τη διαρκή ανάπτυξη του λιμανιού, άρχισε να ενισχύεται η τοπική οικονομία¹⁴.

Τα πιστοποιητικά προσφυγικής ιδιότητας των Τριγλιανών

Παράλληλα με τις προφορικές συνεντεύξεις του ερευνητικού προγράμματος έγινε μια πρωτόλεια αρχειακή έρευνα στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας, όπου εντοπίστηκαν οι αποδείξεις από την αποζημίωση των προσφύγων της Ραφήνας με ομολογίες και χρήματα που έλαβαν οι εκατό δικαιούχοι της Ραφήνας, οι οποίοι δεν είχαν αποκατασταθεί ακόμα με αγροτικό κλήρο¹⁵. Η απόδειξη συνοδεύεται από το πιστοποιητικό προσφυγικής ιδιότητας για τον κάθε δικαιούχο. Το πιστοποιητικό αποτελούσε το μοναδικό επίσημο έγγραφο ταυτοπροσωπίας των προσφύγων, όπως η σημερινή ταυτότητα, ήταν δηλαδή το επίσημο έγγραφο με το οποίο οι πρόσφυγες εντάχθηκαν στην «προσφυγική κατηγορία» και τους αναγνωρίστηκαν από το ελληνικό κράτος συγκεκριμένα δικαιώματα. Τα πιστοποιητικά στα χέρια ενός ερευνητή λειτουργούν διπλά γιατί αντλούνται ατομικά στοιχεία που συνθέτουν το παζλ των

12. Προφορική Συνέντευξη Βασίλης Πισικίδης, 20-7-2018.

13. Στο ίδιο, σ. 89-90.

14. Στο ίδιο, σ. 95-97.

15. Η έρευνα έγινε με την αναζήτηση του όρου Ραφήνα στον τόπο εγκατάστασης. Βλ. *Συλλογή Πιστοποιητικών Προσφύγων της Διεύθυνσης Διαχείρισεως Κτημάτων εξ Ανταλλαγής*, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας. Για την ανταλλάξιμη περιουσία των Τριγλιανών. Βλ. Αντώνης Κλάφης, *Η Τριγλιανή ανταλλάξιμη περιουσία*, Ραφήνα, Σύλλογος Τριγλιανών Ραφήνας, 2007.

προσώπων που εγκαταστάθηκαν και ίδρυσαν τους προσφυγικούς συνοικισμούς, και από την άλλη παρέχουν στοιχεία για να μελετηθεί η αυτοοργάνωση των προσφύγων και η εμπρόθετη δράση που τους οδήγησε στην ίδρυση συλλόγων.

Τα πιστοποιητικά της Ραφήνας καλύπτουν το χρονικό διάστημα από το 1927-1932. Εκτός από τα εκατό ονόματα σώζονται οι φωτογραφίες ανδρών, γυναικών ακόμα και παιδιών προσφύγων, οι οποίες επιτρέπουν παρατηρήσεις ανθρωπολογικές, φυσιογνωμικές, ενδυματολογικές κ.λπ. Αρκετοί από τους προσωποποιημένους πρόσφυγες των πιστοποιητικών αναφέρονται και στην τοπική βιβλιογραφία¹⁶. Με συνέπεια να γίνεται αντιληπτό, ότι ο προσφυγικός συνοικισμός της Ραφήνας ιδρύθηκε με τον κόπο, την προσπάθεια και τη συνεργασία των απλών καθημερινών ανθρώπων. Όσον αφορά τη σύνθεση του συνοικισμού στα πιστοποιητικά κυριαρχεί η καταγωγή από την Τρίγλια, χωρίς όμως να αποκλείεται σε μικρότερο βαθμό και η προέλευση από άλλες μικρασιατικές περιοχές, όπως η Νικομήδεια και η Προϊκόνησος. Η καταγωγή εκτός Τριγλίας επιβεβαιώθηκε και από τις προφορικές συνεντεύξεις. Επίσης, από την έμφυλη οπτική οι γυναίκες ασχολούνταν κυρίως με τα οικιακά ή τις αγροτικές εργασίες καθώς και σε οικογενειακές επιχειρήσεις, στοιχείο που επιβεβαιώθηκε και στις προφορικές μαρτυρίες¹⁷, σε αντίθεση με αμιγώς αστικούς συνοικισμούς της Ατικής όπου η γυναίκα εντάχθηκε πιο ενεργά στο βιομηχανικό εργατικό δυναμικό.

Όψεις της αυτοοργάνωσης των Τριγλιανών

Οι πρόσφυγες σε όλους τους συνοικισμούς ίδρυσαν συλλόγους για να προωθήσουν την αποκατάστασή τους. Οι προσφυγικοί σύλλογοι της περιόδου είχαν χαρακτήρα αλληλοβοηθητικό¹⁸. Δημιούργησαν ένα πλαίσιο δράσης, ασκούσαν πολιτική με την ευρεία έννοια του όρου, λειτουργούσαν ως ομάδες παρέμβασης και εκπροσωπούσαν τους πρόσφυγες στις επίσημες κρατικές αρχές προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι πρακτικές τους ανάγκες. Ανέπτυξαν «πολιτικές του χώρου» και διεκδίκησαν τη στεγαστική τους αποκατάσταση. Η ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία ως ίσοι πολίτες με τους γηγενείς ήταν το βασικό τους διακύβευμα κατά τον Μεσοπόλεμο. Ταυτόχρονα λειτουργούσαν ως «θεματοφύλακες» της μικρασιατικής μνήμης» και

16. Ενδεικτικά υπάρχουν πιστοποιητικά των Αντώνη Γιακουμί, Θεολόγου Λυραντζή κ.ά. που αναφέρονται στην τοπική βιβλιογραφία. Βλ. Θανάσης Πισικίδης, ό.π., σ. 71, 83.

17. Προφορική Συνέντευξη Βασίλης Πισικίδης, 20-7-2018.

18. Για τον ρόλο των προσφυγικών συλλόγων. Βλ. Λουκάς Π. Χριστοδούλου, *Η ιστορία των Σωματείων της Νέας Ιωνίας. Από την ίδρυση της πόλης έως τη Μεταπολίτευση 1923-1974*, Ηλεία, Εκδόσεις Μπαλιτά, Σειρά «Εξ Ανατολών», 2014 και διατριβή εν εξελίξει Κυριακή Παπαθανασοπούλου, *Προσφυγική εγκατάσταση, σύλλογοι και μνήμη στη Νίκαια 1923-1967*, Πολιτική Επιστήμη και Ιστορία, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

διατήρησαν τα ιδιαίτερα εθνοπολιτισμικά χαρακτηριστικά της μικρασιατικής καταγωγής τους¹⁹. Οι βασικοί τους στόχοι αφορούσαν τη διευθέτηση της αποκατάστασης, την απαλλοτρίωση εκτάσεων, την παροχή οικημάτων, οικοπέδων, επαγγελματικών δανείων και την αποζημίωση. Οι Σύλλογοι είχαν επαφές με τους πολιτικούς κύκλους και κυρίως των Φιλελευθέρων. Παρέμβαιναν για τη βελτίωση της καθημερινότητας των συνοικισμών, όπως η ηλεκτροδότηση, ύδρευση, η εκπαίδευση, η δημόσια υγεία και αρκετές φορές μεριμνούσαν οι ίδιοι για πρακτικά θέματα όπως η εύρεση εργασίας στα μέλη τους και η φιλανθρωπία που εκφράστηκε με παροχή υλικής και ηθικής βοήθειας στα πιο ευάλωτα μέλη της συλλογικότητας. Επίσης, μέσα στους προσφυγικούς συλλόγους αναδείχτηκαν οι προσωπικότητες που ασχολήθηκαν με τους μετέπειτα θεσμούς της αυτοδιοίκησης, όταν οι συνοικισμοί απέκτησαν διοικητική ανεξαρτησία.

Όσον αφορά τους συλλόγους που εκδώσαν τα πιστοποιητικά για τη Ραφήνα εντοπίστηκαν εννέα προσφυγικοί σύλλογοι και ανάμεσά τους η «Ομάς Προσφύγων Τριγλίας εν Ραφήνα Αττικής»²⁰. Οι υπόλοιποι οκτώ είχαν έδρα την Αθήνα ή τον Πειραιά. Τα περισσότερα πιστοποιητικά είχαν εκδοθεί από την «Παμπροσφυγική Οργάνωση Αμύνης Δικαιούχων Ανταλλαξίμων (ΠΟΑΔΑ 1924)», η οποία αποτελούσε κεντρικό όργανο των προσφύγων για τη διεκδίκηση των αποζημιώσεων. Ο αριθμός των αποζημιώσεων πύκνωσε το 1929, όταν το ζήτημα των αποζημιώσεων είχε λάβει πολιτικές διαστάσεις. Οι αποζημιώσεις της Ραφήνας ακολούθησαν τον γενικότερο ρυθμό των αποζημιώσεων ώστε οι δικαιούχοι να έχουν αποζημιωθεί, πριν την υπογραφή του συμφώνου της Άγκυρας 1930.

Η «Ομάς Προσφύγων Τριγλίας» ιδρύθηκε στις 30 Σεπτεμβρίου το 1922. Η επωνυμία του συλλόγου παραπέμπει σε αναγνωρισμένη αγροτική κοινότητα, η οποία ασχολήθηκε με την αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων της Ραφήνας σύμφωνα με το προβλεπόμενο νομοθετικό πλαίσιο²¹. Η Τρίγλια είχε χαρακτηριστεί ως αγροτική κοινότητα διότι οι Τριγλιανοί ασχολούνταν πρωτίστως με αγροτικά επαγγέλματα, όπως η καλλιέργεια της ελιάς και η αλιεία και έπειτα με αστικά, όπως το εμπόριο. Επίσης η επωνυμία «Ομάς» δεν συνηθιζόταν για συλλογικότητες σε αμιγώς αστικούς συνοικισμούς. Την παραπάνω υπόθεση για την ύπαρξη αγροτικής αποκατάστασης επιβεβαιώνει και η αρχειακή πηγή από τον Πίνακα Αγροτικών Προσφυγικών Συνοικισμών της Αττικής, όπου αναφέρει το όνομα του αγροτικού

19. Αιμιλία Σαλβάνου, *Η συγκρότηση της προσφυγικής μνήμης. Το παρελθόν ως ιστορία και πρακτική*, Αθήνα, Νεφέλη, 2018.

20. Ο Σύλλογος βρέθηκε στο πιστοποιητικό του Ιωάννη Δρακούλη. Βλ. Α22Σ1Υ6Φ9Τ1090, Συλλογή Πιστοποιητικών Προσφύγων της Διεύθυνσης Διαχείρισεως Κτημάτων εξ Ανταλλαγής, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας.

21. ΝΔ/6-7-1923 «Περί Αγροτικής Εγκαταστάσεως Προσφύγων», ΦΕΚ 190/13-7-1923.

συνοικισμού με την τότε ονομασία Τρίγλια και την παλιά Ραφήνα²². Γι' αυτό άλλωστε υπερίσχυσε η κοινή προέλευση από την Τρίγλια, που σε αμιγώς αστικούς προσφυγικούς συνοικισμούς εντοπίζεται σπανιότερα.

Ακόμη, η επωνυμία «Ομάς» μπορεί να ήταν συνήθης, όμως έχει και αυτή τη σημασία της γιατί δηλώνει ότι η ομάδα είχε στόχους, διεκδικήσεις, δημοκρατικές διαδικασίες, αλλά είχε και οδηγητή, τον αρχηγό της ομάδας, τον Πρόεδρο, ο οποίος μεριμνούσε για όλη την κοινότητα. Σύμφωνα με το πιστοποιητικό Πρόεδρος της «Ομάς» ήταν ο Θαν. Βαμβακάς, ο οποίος διατηρούσε καφενείο στη Ραφήνα, το οποίο «ήταν το αγροτικό κέντρο», ενώ το καφενείο του Κολυβίδη «ήταν το αστικό»²³. Η «Ομάς» είχε αναλάβει να εξυπηρετήσει τους πρόσφυγες της Ραφήνας που είχαν λάβει αγροτική αποκατάσταση εκτός τους εκατό δικαιούχους που αποζημιώθηκαν από την Εθνική Τράπεζα. Σύμφωνα με την τοπική βιβλιογραφία μερίμνησε για τα παραπάνω ζητήματα, όπως η απαλλοτριώση εκτάσεων και η διανομή οικοπέδων που δεν ήταν εύκολη, την κατασκευή οικημάτων, καταστημάτων, σχολείου και της εκκλησίας²⁴. Επίσης από την προφορική μαρτυρία αναδεικνύεται η εμπλοκή της «Ομάδας» στην αγροτική αποκατάσταση και στη συνέχεια στη δράση της σχετικά με την οικονομική ζωή του τόπου σε θέματα φορολογία της αγροτικής παραγωγής καθώς και στη βιομηχανική παραγωγή από τα λιγνιτωρυχεία της Διασταύρωσης. Ο πληροφορητής επισημαίνει ότι υπάρχουν στον Δήμο σκόρπια έγγραφα στα οποία υπάρχει η επωνυμία Ομάς και επιβεβαιώνει ότι «ασχολούνται με το μούστο... βάζανε κάποιο φόρο ή ασχολούνται με τη γραμμή του ντεκοβίλ βαγονέτο που έφερνε τον λιγνίτη από τη Διασταύρωση το πήγαινε στο ψηλό μέρος του βράχου πάνω από το λιμάνι ώστε μετά να μπορέσει να πέσει μέσα σε ένα καΐκι...»²⁵

Η προσφυγική «Ομάς» έπαψε να λειτουργεί το 1930 και δεν ιδρύθηκε αγροτικός συνεταιρισμός που συνήθως αποτελούσε την εξέλιξη των αγροτικών ομάδων. Σταδιακά το αγροτικό στοιχείο υποχωρούσε και επικράτησε ο ημιαστικός χαρακτήρας κατά τη διάρκεια της αστικοποίησης της Ραφήνας με τα μαγαζιά και τις δραστηριότητες του λιμανιού. Ωστόσο είναι ενδιαφέρον να εξεταστεί περαιτέρω η σχέση της «Ομάδας» με τα όργανα της αυτοδιοίκησης, όταν η Ραφήνα αναγνωρίστηκε σε Κοινότητα (1928). Από την «Ομάδα» ενδεχομένως να υπήρξαν άτομα εγγράμματα και με μεγαλύτερη οικονομική δυνατότητα που ασχολούνταν με αστικά επαγγέλματα και ανέλαβαν την πρωτοβουλία για την ίδρυση της Κοινότητας.

22. Πίναξ αγροτικών προσφυγικών συνοικισμών, *Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος*, σ. 7, Ιδιωτική Αρχαιακή Συλλογή.

23. Θανάσης Πισικίδης, *ό.π.*, σ. 74.

24. Στο ίδιο, σ. 74-75, 81.

25. Στην προφορική συνέντευξη αναφέρεται ότι υπάρχει κάποια σκόρπια αλληλογραφία μεταξύ της προσφυγικής Ομάδας και των Σταυρίδων. Επίσης ο πληροφορητής φωτίζει πτυχές της δράσης της Ομάδας στην τοπική οικονομία. Βλ. Προφορική Συνέντευξη Βασίλης Πισικίδης, 20-7-2018.

Όσον αφορά τη μνήμη στη σφραγίδα του Σύλλογου αποδεικνύεται η σημασία της καταγωγής από την Τρίγλια για τους πρόσφυγες της Ραφήνας, η οποία αποτελούσε το συνεκτικό τους στοιχείο και συγκροτούσε την ιδιαίτερη εθνοτοπική τους ταυτότητα. Η αναφορά στην Τρίγλια της Βιθυνίας παρέπεμπε στη «Χαμένη Πατρίδα» και κινητοποιούσε αναμνήσεις σε όλα τα μέλη της κοινότητας που είχαν κοινή καταγωγή και μοιράστηκαν κοινές τραυματικές εμπειρίες του ξεριζωμού από την Τρίγλια. Μέσα στον Σύλλογο οι τραυματικές εμπειρίες ένωσαν τα μέλη και ανέπτυξαν ισχυρούς δεσμούς αλληλεγγύης. Η κοινότητα της ανάμνησης στηρίχτηκε σε μνημοτεχνικές με παλιά θρησκευτικά κειμήλια, όπως η Τριγλιανή εικόνα της «Παντοβασιλίσσας»²⁶. Ο προσφυγικός συνοικισμός έκανε προσπάθειες για την επικράτηση του ονόματος Τρίγλιας, όπως αναφέρεται στην τοπική βιβλιογραφία, στην ταχυδρομική σφραγίδα της Κοινότητας, αλλά και στον πίνακα της Αγροτικής Τράπεζας, όμως επικράτησε η ονομασία Ραφήνα σύμφωνα με την παλιά ονομασία της περιοχής Αραφήν. Η Ραφήνα ενδύθηκε με τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του μικρασιατικού παρελθόντος, προκειμένου ο άγνωστος χώρος να γίνει πιο οικείος και να διατηρηθεί ζωντανή η ανάμνηση της Τρίγλιας. Η μνήμη της «Χαμένης Πατρίδας» παραμένει ακόμα και σήμερα ζωντανή και διακριτή από τις εκάστοτε πληθυσμιακές ομάδες που εγκαθίστανται μόνιμα στην περιοχή στη διάρκεια των χρόνων όπως διαπιστώθηκε από τις συνεντεύξεις.

Η Διασταύρωση και η ταυτότητα του «άλλου»

Κατά τη διάρκεια των προφορικών συνεντεύξεων, προέκυψε ένα καινούργιο δεδομένο. Διαπιστώθηκε ότι υπήρχε μια σχετικά αφανής στα κείμενα και τις διηγήσεις για τη Ραφήνα, τοπική ταυτότητα, δίπλα σε αυτή του Ραφηνιώτη ή του Τριγλιανού: αυτή της Διασταύρωσης. Η Διασταύρωση βρίσκεται στο σημείο που συναντάται η λεωφόρος Λαυρίου με τη λεωφόρο που οδηγεί στο κέντρο της Ραφήνας, όπως δηλώνει και η ονομασία. Εκεί λειτουργούσαν λιγνιτωρυχεία ήδη από το 1916, και γύρω από αυτά υπήρχαν κατοικίες, όπου έμεναν οι εργάτες των ορυχείων. Η κατοίκηση, επομένως, της Διασταύρωσης προϋπάρχει αυτής της πόλης της Ραφήνας, η οποία δημιουργήθηκε ουσιαστικά το 1923 με την απαλλοτρίωση του κτήματος Σκουζέ για την εγκατάσταση προσφύγων. Η νέα πόλη της Ραφήνας, με επίκεντρο το λιμάνι, απείχε από τη Διασταύρωση περί τα 2,5 χιλιόμετρα. Επίσης κατοικείτο από πρόσφυγες που είχαν μια ήδη διαμορφωμένη τοπική ταυτότητα, αυτή του Τριγλιανού, ενώ στη Διασταύρωση κατοικούσαν άνθρωποι από όλες τις μεριές της Ελλάδας.

26. Στο ίδιο, σ. 84. Για τη συγκρότηση της πολιτισμικής μνήμης και ειδικά για την προσφυγική μνήμη, βλ. Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτισμική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.

Ωστόσο, δεν ήταν μόνο αυτές οι διαφορές μεταξύ Διασταύρωσης και Ραφήνας, ή Ν. Τρίγλιας, όπως ήθελαν αρχικά να ονομαστεί ο οικισμός. Δεν ήταν μόνο η καταγωγή των κατοίκων και η χωρική και χρονική απόσταση που τους χώριζε, υπήρχε και μια ταξική διαφορά. Η Διασταύρωση συνιστά μια, από τις σχετικά σπάνιες, περιπτώσεις στον ελλαδικό χώρο αμιγώς εργατικού οικισμού. Στην περιοχή έμεναν οι εργάτες των λιγνιτωρυχείων ή αργότερα των παρακείμενων ασβεστοκάμινων και τουβλοκάμινων. Μάλιστα αποτελούσαν περίπτωση «καθαρών» προλετάριων, αφού δεν τους ανήκαν τα σπίτια που έμεναν και δεν είχαν στην κατοχή τους εργαλεία, χωράφια ή άλλα μέσα παραγωγής. Το μόνο που τους ανήκε ήταν η εργατική τους δύναμη.

Αντιθέτως, η Ραφήνα ήταν ένας οικισμός μικροαστών, μικροϊδιοκτητών. Στον κάθε πρόσφυγα που αποκαταστάθηκε, δόθηκε ένα σπίτι και κάποια στρέμματα χωράφια, ενώ κάποιοι συνέχισαν παράλληλα να ασκούν τα αστικά επαγγέλματα που είχαν και στη Μ. Ασία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο παππούς της κας Βασιλικής, ο οποίος μαζί με κάποια χωράφια που είχε, έραβε φασόν παντελόνια και λειτουργούσε και μια ταβέρνα. Ακόμα και όταν ασκούσαν χειρωνακτικά επαγγέλματα στον νέο τόπο εγκατάστασής τους, όπως ο πατέρας της Γεωργίας²⁷ ή της Βασιλικής, οικοδόμοι και οι δύο ήταν περισσότερο ελεύθεροι επαγγελματίες παρά εργάτες. Κατείχαν τα εργαλεία τους, διάλεγαν αυτοί τις εργασίες που θα δούλευαν, ενώ είχαν εξειδικευτεί σε κάποια τέχνη. Επίσης δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η Τρίγλια αν και ήταν αγροτικός κατά κύριο λόγο οικισμός, είχε και αστικά στοιχεία²⁸. Επιπλέον, η κουλτούρα των κατοίκων είχε πολλά τέτοια αστικά χαρακτηριστικά, τα οποία διατήρησαν και στον νέο τόπο εγκατάστασής τους, ακόμα και αν δεν ακολουθούσαν καθαρά αστικά επαγγέλματα. Για παράδειγμα, το δωμάτιο υποδοχής του σπιτιού, το έλεγαν στα γαλλικά *αντρέ*, ενώ ακόμα πιο χαρακτηριστικά, στα γλέντια τους χορεύανε *φοξ ανγκλέ*, *βαλς* και *πολίτικο χασάπικο*: χοροί της πόλης και όχι του χωριού.

Βέβαια, δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί ότι οι Ραφηνιώτες ήταν πλούσιοι. Ζούσαν λιτά και δυσκολεμένα, τα σπίτια του συνοικισμού ήταν μια κουζίνα, ένα κώλ και ένα υπνοδωμάτιο. Ωστόσο, είχαν μια ιδιοκτησία, μικρή μεν, αλλά ιδιοκτησία, που τους βοήθησε να διαφυλαχθούν από την ανέχεια και την εξαθλίωση, όντας ανεξάρτητοι μικροϊδιοκτήτες. Αντιθέτως, οι Διασταυρώτες δεν είχαν στην κατοχή τους τίποτα και ασκούσαν βαριά χειρωνακτική εργασία. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν χειρότερες από εκείνες των Ραφηνιωτών. Η κα Ζωή αναφέρει: *«ήταν μικρά δωματιάκια, συνεχόμενα, το ένα κολλητά στο άλλο σε διάφορα σημεία της διασταύρωσης χτισμένα από τις εταιρείες, γιατί υπήρξαν αρκετές που πέρασαν κατά καιρούς, και με εξωτερικές κοινές τουαλέτες. Δεν υπήρχαν τουαλέτες στα δωμάτια, κυρίως αρχικά –πιστεύω– είχαν γίνει για να φιλοξενούν μπεκιάρηδες και όχι οικογένειες»*. Και η Δήμητρα λέει για το σπίτι

27. Όλα τα ονόματα που χρησιμοποιούνται εδώ είναι ψευδώνυμα για ευνόητους λόγους.

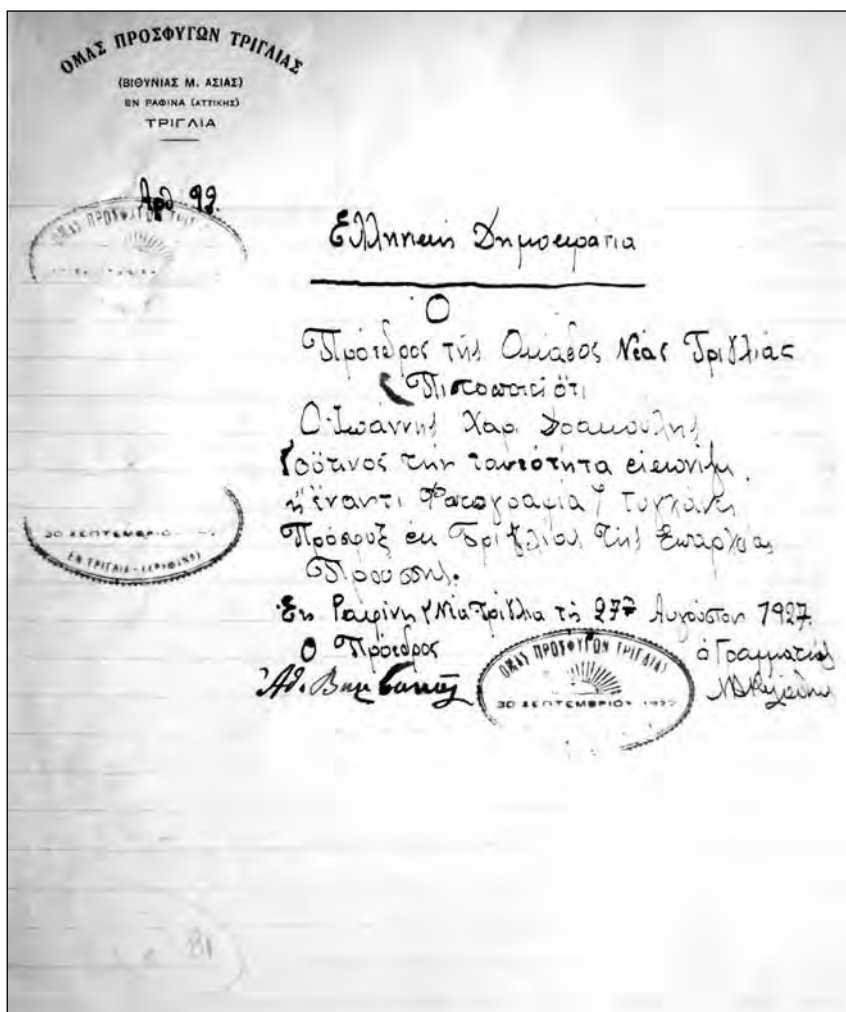
28. Άννα Μιχαλοπούλου, ό.π., σ. 272-275.

που έμεινε η πενταμελής οικογένεια της: «μονόριχτο, κάτω είχε λάσπη... και είχε ένα ντιβάνι, που κοιμόμουν εγώ με τον Κυριάκο που ήταν μικρός, η μαμά μου με το μπαμπά μου έστρωναν κάτω, και πιο πέρα είχαν βάλει άχυρα, είχε φτιάξει στρώμα και κοιμόταν ο μεγάλος μου αδερφός». Μάλιστα η Ιωάννα αναφέρει ότι όταν κάνκε η καλύβα τους από μια δασική πυρκαγιά, έμειναν αυτή και η οικογένεια της για πέντε χρόνια σε μια τρύπα στη πλαγιά, που την είχαν για να εναποθέτουν καρβουνίδι.

Αυτή λοιπόν η ταξική διαφορά μεταξύ των δύο οικισμών επηρέασε και τις μεταξύ τους σχέσεις. Οι Τριγλιανοί έβλεπαν υποτιμητικά τους Διασταυρώτες, που για αυτούς ήταν συνώνυμο του εργάτη. Η κα Ζωή σχολιάζει για το αν γίνονταν γάμοι μεταξύ τους: «Παρόλο που υπήρχε κάποιο φλέρτ με κάποιον, αυτό δεν τολμούσαν να το κάνουν ποτέ, δεν γινότανε, ήμασταν κατώτερης κάστας οι καρβουνιαραίοι» και η κα Βασιλική, Τριγλιανή, αναφέρει: «Τους θεωρούσαμε πιο παρακατιανούς από εμάς, παρ' ότι βράζαμε όλοι στο ίδιο καζάνι ας πούμε... αλλά γενικότερα ας πούμε, αν κάποιος Ραφηνιώτης έπαιρνε Διασταυρώτισσα, ..., θυμάμαι έναν παλιό φίλο που ο ξάδερφός του είχε πάρει μία από την διασταύρωση και είχαμε βρεθεί στο λεωφορείο, ... και είχε βαρύ καημό που ο ξάδερφός του πήρε Διασταυρώτισσα, “ακούς εκεί να πάρει Διασταυρώτισσα”». Ένας άλλος υποτιμητικός χαρακτηρισμός εκτός των «καρβουνιαρέων» που αναφέρεται, είναι «Σαγκαανοί», δηλαδή ότι προέρχονταν από τη Σαγκάη της Κίνας. Όπως μας πληροφορεί η κα Γεωργία: «όταν πηγαίναμε σχολείο, δημοτικό και γυμνάσιο, οι διασταυρώτες, ήταν για μας τους Ραφηνιώτες, “Τριγλιανούς”, τα παιδιά ενός κατώτερου θεού! Δεν τους θέλαμε... Τους θεωρούσαμε δεύτερη διαλογή». Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον εδώ είναι ότι η αναφορά αυτή προέρχεται από τις αναμνήσεις της παιδικής ηλικίας, που ήταν τέλη δεκαετίας 1970 με δεκαετία του 1980, δέκα και παραπάνω χρόνια μετά το οριστικό κλείσιμο των στοών των λιγνιτωρυχείων, το 1967. Πλέον βέβαια, η ένταση αυτή μεταξύ Τριγλιανών και Διασταυρωτών έχει καταλαγιάσει. Τίποτα δεν δείχνει στη Διασταύρωση το παλαιό της παρελθόν. Οι είσοδοι των ορυχείων έχουν καλυφθεί. Καλύβες πια δεν υπάρχουν, αλλά κανονικά σπίτια που έχτισαν είτε οι οικογένειες των πρώην εργατών, που πλέον έχουν αλλάξει και βελτιώσει κατά πολύ την κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση²⁹, είτε από ξένους, Αθηναίους που ήρθαν να μείνουν στην εξοχή. Πλέον, η νέα γενιά θεωρεί εαυτόν Ραφηνιώτη και η παλιά έχθρα έχει εκλείψει. Το μόνο που κρατάει ζωντανή την ανάμνηση του διαφορετικού χαρακτήρα του οικισμού είναι η αντιπαλότητα των δύο ποδοσφαιρικών του ομάδων, της «Θύελλας Διασταύρωσης Ραφήνας» και της «Τρίγλιας Ραφήνας», όπου ενίοτε μετουσιώνονται μέσα από το αθλητικό παιχνίδι οι παλιές διαφορές μεταξύ των δύο οικισμών.

29. Οι πληροφορητές επισημαίνουν ότι οι κάτοικοι της Διασταύρωσης δουλεύουν σε δικά τους μαγαζιά, όπως φανοποιείο, ενώ κάποιοι είναι δημόσιοι υπάλληλοι. Άλλοι ανέφεραν ότι τα εγγόνια τους εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα, «σε φαρμακευτική εταιρεία ενώ η άλλη σπουδάζει διατροφολόγος-διαπολόγος». Βλ. Προφορικές συνεντεύξεις Ε. Π. 23-11-2017 και Ε. Τ. 2-8-2017.

Από τα παραπάνω στοιχεία διαπιστώνεται ότι η Ραφήνα στη μακρά διάρκεια μέσα στον χρόνο έχει αποτελέσει χώρο υποδοχής, εγκατάστασης και εργασίας προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών. Οι κάτοικοί της ανεξάρτητα από την προέλευσή τους και παρά τις διαφοροποιήσεις καταφέρνουν να συνυπάρχουν στον ίδιο χώρο τον οποίο νιώθουν πλέον δικό τους. Η σημερινή τοπική ταυτότητα της Ραφήνας διανθίζεται με νέα γνωρίσματα, ενώ η μικρασιατική – τριγλιανή ταυτότητα συνεχίζει να διατηρείται και να κρατά ζωντανή τη μνήμη της «χαμένης πατρίδας».

Πιστοποιητικό προσφυγικής ιδιότητας από τον Σύλλογο
«Ομάς Προσφύγων Τριγλίας εν Ραφήνα Αττικής».

Πηγή: Συλλογή Πιστοποιητικών Προσφύγων της Διεύθυνσης Διαχειρίσεως
Κτημάτων εξ Ανταλλαγής, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας.

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης Νίκος, «Αστική Αποκατάσταση», στο: Αν. Καραπάνου (επιμ.), *Η Ατική γη υποδέχεται τους πρόσφυγες του '22*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2006.
- Βουλγαρίδη Εριέττα (επιμ.), *Τα πλοία και οι άνθρωποι – Ιστορία, Αναμνήσεις, Χρονικά*, Οργανισμός Λιμένος Ραφήνας, 2015.
- Κλάφης Αντώνης, *Η Τριγλιανή ανταλλάξιμη περιουσία*, Ραφήνα, Σύλλογος Τριγλιανών Ραφήνας, 2007.
- Λαδόπουλος Πρόδρομος (Μάκης), *Τριγλιανοί Διάλογοι*, Ραφήνα, 2012.
- Μακρής Δημήτρης, *Η κατοίκηση της Ραφήνας και του Πικερμίου ανά τις χιλιετίες*, Κορωπί, 2017.
- Μιχαλοπούλου Άννα, «Ραφήνα και Τρίγλια. Χίζοντας ένα γεφύρι από το Αιγαίο στην Προποτιίδα», *Θ' Επιστημονική Συνάντηση Νοτιοανατολικής Ατικής, Λαύριο 13-16 Απριλίου 2000*, Καλύβια Θορικού Ατικής 2008.
- Νικολάου Δημήτρης (μεταπτυχιακή εργασία), *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης. Η περίπτωση της Τρίγλιας*, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2019.
- Παπαθανασοπούλου Κυριακή (Διατριβή εν εξελίξει), *Προσφυγική εγκατάσταση, σύλλογοι και μνήμη στη Νίκαια 1923-1967*, Πολιτική Επιστήμη και Ιστορία, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Πισικίδης Θανάσης, *Ριζώματα βιώματα παθήματα αληθινές ιστορίες Ραφήνα*, Ραφήνα, 1985.
- Σαλβάνου Αιμιλία, *Η συγκρότηση της προσφυγικής μνήμης. Το παρελθόν ως ιστορία και πρακτική*, Αθήνα, Νεφέλη, 2018.
- Χριστοδούλου Π. Λουκάς, *Η ιστορία των Σωματείων της Νέας Ιωνίας. Από την ίδρυση της πόλης έως τη Μεταπολίτευση 1923-1974*, Ηλεία, Εκδόσεις Μπαλτά, Σειρά «Εξ Ανατολών», 2014.
- Assmann Jan, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτισμική ταυτότητα στους πρώτους ανώτερους πολιτισμούς*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.

Πηγές

Αρχεία

- Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας. Συλλογή Πιστοποιητικών Προσφύγων της Διεύθυνσης Διαχείρισεως Κτημάτων εξ Ανταλλαγής.
- Ιδιωτική Αρχειακή Συλλογή. Πίναξ αγροτικών προσφυγικών συνοικισμών, Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος.

Νομοθεσία

- ΝΔΖ 4057/14-2-1912, «Περί συστάσεως Δήμων και Κοινοτήτων», ΦΕΚ 58/14-2-1912.
- ΝΔ/9-5-1928 «Περί αναγνωρίσεως κοινότητος Ραφήνας νομού Αττικοβοιωτίας», ΦΕΚ 86/24-5-1928.
- ΝΔ/6-7-1923 «Περί Αγροτικής Εγκαταστάσεως Προσφύγων», ΦΕΚ 190/13-7-1923.